

Επιμέλεια σειράς: Μαρία Καΐλα, Guy Berger,
Έλενα Θεοδοροπούλου

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Υπεύθυνοι για τις ξενόγλωσσες συνόψεις:

- 1) Στα αγγλικά: Ιωάννης Χατζηγεωργίου,
Αναπληρωτής καθηγητής ΤΕΠΙΑΕΣ,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Κωνσταντίνος Λερούνης,
Πανεπιστήμιο Reading, Αγγλία
- 2) Στα γαλλικά: Έλενα Θεοδοροπούλου,
Λέκτορας ΤΕΠΙΑΕΣ,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- 3) Στα ρωσικά: Elena Roussinova-Bahoudaila,
St. Kl. Ochridski, Sofia, Bulgaria
- 4) Στα γερμανικά: Αναστάσιος Κοντάκος,
Αναπληρωτής καθηγητής ΤΕΠΙΑΕΣ,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- 5) Στα τουρκικά: Dr. Ercan Tatlidil,
Ege University, Izmir, Turkey
Σοφία Πρόκου, Ηρακλής Μήλλας,
Διδάσκοντες Παν. Αιγαίου

Μακέτα εξωφύλλου: Ελένη Σιμιτζή

ISBN set: 960-8077-06-0
ISBN: 960-8325-67-6

Αθήνα 2004

Κανένα τμήμα του βιβλίου αυτού δεν αναπαράγεται, δεν αποθηκεύεται και δεν ανατυπώνεται σε οποιοδήποτε ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοαντιγραφικό ή άλλο μέσο και δεν μεταβιβάζεται σε καμία μορφή και με κανέναν τρόπο χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

*Ελληνο-τουρκικές προσεγγίσεις:
Επαραπροσδιορίζοντας
τη γυναικεία ταυτότητα*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΕΙΡΑΣ:
ΜΑΡΙΑ ΚΑΪΛΑ · GUY BERGER · ΕΛΕΝΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΠΡΟΛΟΓΟΣ:
SUHA SEVUK · ΜΑΡΙΑ ΚΑΪΛΑ

Ατραπός

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΣΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Α. Α. Γιαννικοπούλου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ελλάδα

Στα βιβλία ενός κόσμου που το μισό του πληθυσμού του είναι γυναίκες, θα ήταν αδύνατον να μην εμφανίζονται στις σελίδες τους γυναικείες χαρακτήρες. Εκείνο που έχει ενδιαφέρον είναι ο τρόπος που αποδίδεται η γυναίκα σε αυτά. Ποια γυναίκα κυριαρχεί στον πολύχρωμο κόσμο της χάρτινης πραγματικότητας; Ποιο απ' όλα, τα χιλιάδες πρόσωπά της εμφανίζεται με τη μεγαλύτερη συχνότητα; Τι χαρακτηριστικά έχει η γυναίκα των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων, ποια είναι η προσωπικότητά της και σε τι πράξεις προβαίνει;

Αν έπρεπε να ορίσουμε το πρόσωπο της γυναίκας με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στα παιδικά βιβλία, αυτό σίγουρα θα ήταν εκείνο της μητέρας. Ανεξάρτητα αν ο ρόλος της στην ιστορία είναι συχνά δευτερεύων και άλλες φορές πάλι άχρωμος ή προβλέψιμος, εκατοντάδες μάνες, μαμάδες, μανούλες περιδιαβαίνουν τις σελίδες των παιδικών βιβλίων προσφέροντας απλόχερα ασφάλεια, στοργή, αγάπη.

Ο ρόλος της μητέρας, σχεδόν καθαγιασμένος, εδραιώνει μια πανάρχαια κοινωνική αντίληψη που θέλει τη μητρότητα να ολοκληρώνει τη γυναικεία προσωπικότητα. Είτε αναφέρεται σε ανθρώπους είτε σε εξανθρωπισμένα ζώα, η ιδιότητα της μάνας είναι ικανή να μεταμορφώσει σε στοργική φιγούρα ακόμη και το πιο άγριο θηρίο.

Συνέβη με τον παραδοσιακά κακό των ιστοριών, το λύκο, που ενώ ως αρσενικός εκπρόσωπος του είδους σκόρπισε τον τρόπο σε γουρουνάκια, κατσικάκια και κοριτσάκια με κόκκινα σκουφάκια, η θηλυκή του εκδοχή επικράτησε ως σύμβολο της μητρικής αγάπης και φροντίδας (Γιαννικοπούλου, 2000). Το μοτίβο της λύκαινας-μητέρας, που βρίσκει και αναθρέφει παιδιά ανθρώπων, γνωστό κυρίως από το μύθο του Ρωμύλου και του Ρώμου, επιβιώνει σε πλήθος διηγήσεων (*Όχι ακόμη, κυρία λύκαινα*).

Η οικογένεια, έτσι όπως σκιαγραφείται στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία, παρόλο που έχει εκσυγχρονιστεί και παρουσιάζεται στην πυρηνική της μορφή, εντούτοις αναθέτει τη βασική ευθύνη της ανατροφής των παιδιών στη μητέρα, που ο γονεϊκός της ρόλος της σχεδόν μονοπωλεί την παρουσία της και σφραγίζει τη συμπεριφορά της. Όταν υ-

πάρχει πατέρας, αλλά κι όταν η οικογένεια καθίσταται μονογονεϊκή, κυρίως εξαιτίας ενός διαζυγίου (*Κοκκινοπαντοφλίτσα*), στη γυναίκα παραχωρείται το «μερίδιο του λέοντος» στην ανατροφή των παιδιών.

Αντίθετα, μάλλον αποσιωπημένη φαίνεται να είναι η σκιαγράφηση της αντιστεροτυπικής εικόνας ενός άντρα που αναλαμβάνει να μεγαλώσει μόνος του το παιδί του. Παρόμοια θέματα παραμένουν ταμπού ακόμη και σε βιβλία για μεγαλύτερα παιδιά (*Οι δυο τους κι άλλοι δυο*). Όταν το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο παρουσιάζει ανάλογες καταστάσεις, αποσιωπώντας την αιτία της εμφανούς απουσίας της μητέρας, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις αντισυμβατικές αρετές του πατέρα (Bradford, 1998), που με τρυφερότητα, υπομονή και ανεξάντλητη αγάπη αντιμετωπίζει τις ανάγκες του παιδιού του (*Γιατί δεν κοιμάσαι Αρκουδάκι μου, Ο Μπαμπάς μου*).

Στα περισσότερα βιβλία όμως, ο πατέρας αναλαμβάνει δευτερεύοντα ρόλο στην ανατροφή των παιδιών, και τη βασική τους ευθύνη επωμίζεται η μητέρα (Stewig & Higgs, 1973). Μάλιστα, η καταλυτική της παρουσία μέσα στο σπίτι και η σχέση της με τα παιδιά αναδεικνύουν έναν ακόμη στερεοτυπικό γυναικείο ρόλο, εκείνον της νοικοκυράς. Σκηνές που διαδραματίζονται στο παραδοσιακό γυναικείο «βασιλείο», την κουζίνα, εικόνες που παρουσιάζουν γυναίκες που μαγειρεύουν και σιδερώνουν, κείμενα που μαρτυρούν τις αρμοδιότητές της στην καθαριότητα του σπιτιού έρχονται και επανέρχονται στις σελίδες των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων.

Μάλιστα, σχετική έρευνα (Μαραγκουδάκη, 1989) έχει δείξει ότι παρατηρείται εμφανής διαφοροποίηση των ενηλίκων ανδρών και γυναικών, αναφορικά με το χώρο όπου απεικονίζονται. Τις περισσότερες φορές οι γυναίκες τοποθετούνται στο εσωτερικό του σπιτιού, κοντά σε αυτό (π.χ. αυλή) ή σε εξωτερικούς χώρους που σχετίζονται έντονα με το ρόλο της μητέρας και νοικοκυράς (π.χ. παιδική χαρά, μανάβικο). Ακόμη, έχει επισημανθεί ότι το μέρος της οικίας που προτιμούν οι γυναίκες είναι κοντά στο παράθυρο, σύμβολο της έγκλειστης ζωής και του αποκλεισμού τους από την ενεργή, κοινωνική δράση (Turin παράθεμα Κανατσούλη, 1999: 43). Αντίθετα, οι χαρακτήρες αρσενικού γένους τοποθετούνται κυρίως στους χώρους εργασίας τους.

Έτσι όπως η μητρότητα σφραγίζει το πρόσωπο της ώριμης γυναίκας, η ύπαρξη εγγονιών χαρακτηρίζει τη μεγαλύτερη, αφού η ιδιότητα της γιαγιάς που ασχολείται αποκλειστικά με την ανατροφή των εγγονιών της αποτελεί για το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο τη μόνη διάσταση του χαρακτήρα της (Κανατσούλη, 1999: 102). Η εικόνα αυτή σε

συνδυασμό με εκείνη που σκιαγραφείται στα παραμύθια (Κανατσούλη, 1990), όπου οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες, σε αντίθεση με τις χαριτόβρυτες, νεαρές πριγκίπισσες, συνήθως παρουσιάζονται από ανώδυνα ζηλιάρες ως αναίτια καταστροφικές και υστερόβουλες (π.χ. μάγισσες, κακές πεθερές, φθονερές μητρίες ή κακές θείες) συνιστά μια εντελώς ρατσιστική οπτική για τη γυναίκα της τρίτης ηλικίας.

Δυστυχώς, παρόλο που το μεγαλύτερο ποσοστό των συγγραφέων για μικρά παιδιά, τουλάχιστον στην Ελλάδα (Αναγνωστόπουλος, 1981: 12), είναι γυναίκες, η σεξιστική αντιμετώπιση του γυναικείου φύλου είναι αρκετά διαδεδομένη στο παιδικό βιβλίο. Παλιότερες μελέτες τόσο στην ελληνική (Μαραγκουδάκη, 1989) όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία (Weitzman, et. al, 1972· Czaplinski, 1972) δείχνουν ότι, παρόλο βέβαια που με τον καιρό καθίσταται ηπιότερη (Allen, et al., 1993), ακόμη και στα βραβευμένα βιβλία, η εικόνα της γυναίκας ακολουθεί, με ελαφρές αποκλίσεις, τα παραδοσιακά στερεότυπα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην πολύτιμη συμβολή της στο νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών, ενώ, ακόμη και σήμερα (Kortenhaus & Demarest, 1993), τονίζονται ιδιότητες του χαρακτήρα της όπως η ευαισθησία, η ανοχή και η πραότητα.

Η μεροληπτική στάση απέναντι στα φύλα εκδηλώνεται στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο με αρκετούς τρόπους, ποιοτικούς και ποσοτικούς. Στους δεύτερους ανήκει η αριθμητική υπεροχή των αρσενικών πρωταγωνιστών των ιστοριών στα κείμενα, τις εικόνες (Ernst, 1995), αλλά και τους τίτλους των βιβλίων (Turner & Bowker, 1996). Από την άλλη, οι ποιοτικοί παράγοντες απηχούν το παραδοσιακό μοντέλο που θέλει τα γυναικεία πρόσωπα υποτακτικά, παθητικά, μη ενδιαφέροντα.

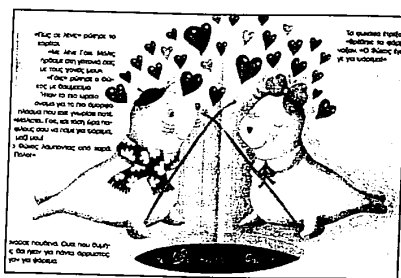
Αρχίζοντας από μια εμμονή στις χρωματικές προτιμήσεις των φύλων, τη στάση τους και τη θέση τους στην εικόνα, ή την ύπαρξη σεξιστικών συμβόλων –π.χ. λουλούδια, δάκρυα, γάτα, ιδιαίτερα δημοφιλή σε παλιότερα βιβλία (Turin παράθεμα Κανατσούλη, 1999: 44)– και φθάνοντας μέχρι το μέγεθος, τις πράξεις, την ενδυμασία και τις ιδιότητες των γυναικείων φιγούρων, το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο αναπαράγει και στην εικονογράφηση αρκετά από τα σεξιστικά στερεότυπα του παρελθόντος.

Ξεφυλλίζοντας εικονογραφημένα βιβλία που κυκλοφορούν σήμερα στην ελληνική αγορά, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι τα φυλετικά στερεότυπα είναι ιδιαίτερα έντονα σε κοινωνίες εξανθρωπισμένων ζώων. Τα βιβλία που εμπλέκουν ζώα πρωταγωνιστές σε σχέση με αυτά που αναφέρονται σε ανθρώπους είναι περισσότερο συντηρητικά και κατα-

φεύγουν σε τυποποιημένες μορφές φυλετικής συμπεριφοράς. Οι χαρακτηριστές των ζώων αναπαράγουν παραδοσιακές, συμβατικές στάσεις των δύο φύλων, τόσο σε επίπεδο κειμένου όσο και εικονογράφησης.

Αρχίζοντας από ζητήματα προσωπικότητας παρατηρούμε ότι τα κλασικά «γυναικεία» ελαττώματα αποδίδονται σε ζώα που χρίζονται γυναίκες (π.χ. πονηριά στην αλεπού, ναζιάρικη νωχέλεια στη γάτα), ενώ οι μεγαλύτερες αρετές φυλάσσονται για τους αρσενικούς εκπροσώπους των ειδών (π.χ. δύναμη και μεγαλοπρέπεια για το αρσενικό λιοντάρι).

Από την άλλη, η εικαστική αποτύπωση των ζώων αποδεικνύεται ιδιαίτερα συντηρητική καθώς στην εικονογράφηση των θηλυκών υιο-

θετούνται διαφορετικά χρώματα (π.χ. γνωστή η εμμονή στο ροζ), μικρότερα μεγέθη, συμβατικές πόζες (π.χ. το αρσενικό κάθεται στην πολυθρόνα, ενώ το θηλυκό στέκεται όρθιο δίπλα του), έντονα διαφοροποιημένη αμφίεση (π.χ. φορέματα με πολλά φρου φρου, φιόγκους και αξεσουάρ) καθώς και μια διαρκής υπογράμμιση της

γυναικείας ομορφιάς, με πεμπτουσία τις υπερβολικά μακριές και γυριστές βλεφαρίδες (δες για παράδειγμα *Ο Φώκος νόμιζε ότι μιούσε το σχολείο*). Οι δημιουργοί των βιβλίων στην προσπάθειά τους να καταστήσουν αναγνωρίσιμους τους ανθρώπινους ομολόγους των προσωποποιημένων ζώων καταφεύγουν σε πλήθος κλισέ και σεξιστικών συμβόλων.

Οι ανθρωπομορφικές κοινωνίες των ζώων σκιαγραφούνται με έντονα σεξιστική δομή, καθώς το αρσενικό, είτε κόκορας είναι είτε ελέφαντας, προβάλλεται ισχυρότερο, δυνατότερο, δυναμικότερο. Κι αν κάποιος αντιπροτείνει ότι αυτή είναι η κατάσταση που διαγράφεται στα παιδικά βιβλία γιατί αυτό συμβαίνει και στην πραγματικότητα, η απάντηση είναι ότι η αλήθεια τηρείται... μονομερώς. Εκτός από το δυνατότερο, συχνότατα το αρσενικό είναι και το ομορφότερο (π.χ. παγόني, λιοντάρι, κόκορας). Όμως η φιλαρέσκεια και η φιλοκαλία ως χαρακτηριστικά διακρίνουν τον κόσμο των θηλυκών. Κοσμήματα, καπελάκια, φανταχτερά υφάσματα κινούν το ενδιαφέρον μόνο των θηλυκών ζώων.

Παρόμοια τακτική φαίνεται να ακολουθείται και σε κοινωνίες που κατοικούνται από εκπροσώπους του φυτικού κόσμου. Ανατρέχοντας στους τρεις κύκλους της Φρουτοπίας και σε μια ουτοπική πολιτεία

φρούτων και λαχανικών, παρατηρούμε ότι η δομή της κοινωνίας είναι απόλυτα ανδροκρατική. Τα λιγοστά γυναικεία πρόσωπα που εμφανίζονται στα βιβλία της σειράς ή αποτελούν παθητικές φιγούρες σε ρόλο κομπάρσου ή ενσαρκώνουν αρνητικά πρότυπα. Η ίδια σεξιστική μεροληψία μεταφέρεται και στον παράλληλο κόσμο των ανθρώπων, όπου οι ελάχιστες γυναίκες που εμφανίζονται υπηρετούν σε θέσεις γραμματέων.

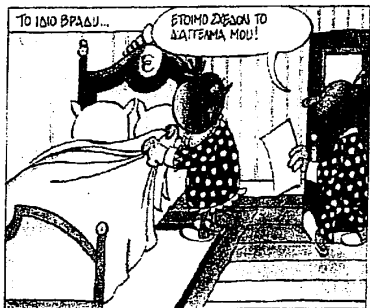
Και αν ο πρώτος λόγος για να δικαιολογηθεί το σεξιστικό περιεχόμενο των βιβλίων είναι η αναγνωσιμότητα, ιδιαίτερα σε επίπεδο εικονογράφησης, ο δεύτερος φαίνεται να είναι η σάτιρα. Τα γνωστά στερεότυπα προκαλούν το γέλιο και καθώς οι χαρακτηριστές χάνουν την αληθείά τους και πλησιάζουν την καρικατούρα, η ευθυμία των αναγνωστών καθίσταται ευκολότερη. Οι αντιφεμινιστικοί χαρακτηρισμοί προκαλούν συχνότατα ειρωνικά μειδιάματα.

Οι κλασικοί γυναικείοι χαρακτήρες της Φρουτοπίας ενσαρκώνουν τη χαριτωμένη ερωμένη και την τρυφερή σύζυγο (Μαρουλίτα το Ωραίο Μαρούλι), την κακεντρεχή κουτσομπόλα (η Πιπεριά η Φαρμοκόγλωσσα), την ανικανοποίητη νοικοκυρά (η Μάτα η Ντομάτα), την υπερφίαλη ψευδοαριστοκράτισσα (Βεατρίκη το Σπαράγγι) και τη ματαιόδοξη, ατάλαντη αρτίστα (η Φρουφρού η Φράουλα), που το μόνο που αποκομίζει από την καριέρα της είναι... ένας σύζυγος.

Η καθημερινότητα των γυναικών της Φρουτοπίας φαίνεται να αναλώνεται στο νοικοκυριό. Πλύσιμο, άπλωμα, σιδέρωμα και κυρίως πλέξιμο συνιστούν τις βασικές ασχολίες των γυναικών στο σπίτι. Άλλωστε, οι βελόνες του πλεξίματος, σύμβολο νοικοκυροσύνης, ορισμένες φορές αποδεικνύεται βασικό όπλο στα χέρια των γυναικών, κυριολεκτικά και συμβολικά. Έτσι, στη μόνη καθαρώς μη σεξιστική εκδήλωση της ζωής της Φρουτοπίας όπου αρσενικά και θηλυκά φρούτα συμμετέχουν ισότιμα σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, η προοδευτική εικόνα αμαυρώνεται όταν η Μελπομένη, η θεία του Κοσμά του Δαμάσκηνου, εισβάλλει στον αγωνιστικό χώρο και προκαλεί δολιοφθορές στην αντίπαλη ομάδα... με τις βελόνες του πλεξίματος (*Φρουτοπία*, τεύχ. 10, σελ. 14).

Εκείνο που ξενίζει ιδιαίτερα στον κόσμο της Φρουτοπίας, είναι η παντελής έλλειψη της δεύτερης και ισχυρότερης διάστασης του παραδοσιακού γυναικείου προτύπου. Ενώ τονίζεται η σχέση της γυναίκας με το σπίτι και τη φροντίδα του, αποσιωπείται η μητρότητα, αφού άντρες και γυναίκες παρουσιάζονται να ζουν και να κατοικούν σε έναν κόσμο χωρίς παιδιά. Κι ενώ βέβαια υπάρχει και η εξαίρεση της νευρωτικής μητέρας (Ισμήνη η μητέρα του Ησαΐα του Σέλινου), στη χώρα των φρούτων οι θηλυκοί κάτοικοι φαίνεται να αναλύονται και να «ολο-

κληρώνονται» μέσα από ερωτικές περιπέτειες στις οποίες συνήθως κατέχουν το ρόλο ενός παθητικού αντικειμένου του πόθου, κουτσομπολιά (π.χ. η Πιπεριά η Φαρμακόγλωσσα) και υπερφίαλες φιλοδοξίες (π.χ. ποια θα γίνει πρωταγωνίστρια του θεάτρου).

Φυσικά, σε μια τόσο παραδοσιακή κοινωνία η εξουσία ανατίθεται αποκλειστικά σε άντρες. Ο αρχηγός, ο Αιμίλιος το Μήλο, σύσσωμο το υπουργικό συμβούλιο και οπωσδήποτε η στρατιωτική ηγεσία και ολόκληρος ο στρατός αποτελούνται από ζαρζαβατικά γένους αρσενικού. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν και τα ...λαχανικά του πνεύματος, που εκπροσωπούνται από έναν εφευρετι-

κότατο επιστήμονα, τον Φραγκίσκο το Φραγκόσυκο, και έναν πολυγραφότατο καθηγητή Πανεπιστημίου, τον Βλάση το Βλίτο.

Όσον αφορά την εμφάνιση των γυναικών που κατοικούν τη Φρουτοπία, αξίζει να σημειωθεί ότι το παντελόνι εξακολουθεί να αρμόζει αποκλειστικά σε άντρες. Τα ρούχα τους είναι τα παραδοσιακά φορέματα, συχνότατα στολισμένα με γιακάδες και δαντέλες. Φυσικά σε αυτό συντείνει και η ανάγκη που αντιμετώπισε ο σκιτσογράφος να δημιουργήσει οπτικώς διακριτά γυναικεία πρόσωπα. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στη σκηνή του ύπνου του προεδρικού ζευγαριού, όπου δυο σχεδόν πανομοιότυπα μήλα αναγνωρίζονται ως ο κύριος Αιμίλιος και η κυρία Λουντμήλα μόνο από τις πιτζάμες και το νυχτικό αντίστοιχα (*Φρουτοπία*, τεύχ.12, σελ. 10-11).

Όμως και σε αυτή την περίπτωση, προσεκτικότερη παρατήρηση θα εντοπίσει αρκετά εξωτερικά στοιχεία προσεγγμένης εμφάνισης που μετατρέπουν ένα αδιάφορο μήλο σε... χυμώδη κυρία. Έτσι, ενώ ο άντρας καταλήγει σε ένα κοτσάνι, το δικό της κεφάλι κοσμούν εν είδει κόμης δύο καταπράσινα φύλλα. Επιπλέον, είναι ορατά στο στόμα της δύο σαρκώδη χείλη και το φετίχ όλων, οι μακριές γυριστές βλεφαρίδες.

Ενώ σε παλιότερη έρευνα (Turin παράθεμα Κανατσούλη, 1999: 43) είχε επισημανθεί ότι εκείνο το αξεσουάρ που χαρακτήριζε τη γυναικεία παρουσία αφού σηματοδοτούσε τη θέση της στην κοινωνία, ήταν η ποδιά - σε αντίθεση με το χαρτοφύλακα για τους άντρες, που ενέπνεε σεβασμό, εξαιτίας της σύνδεσής του με επαγγελματική καταξίωση. Αντίθετα, οι γυναίκες της Φρουτοπίας έχουν πλήρως απαρνηθεί το φετίχ

της νοικοκυροσύνης. Η ενδυμασία τους τονίζει περισσότερο τη φιλαρέσκεια των κοριτσιών-φρούτων και υπογραμμίζει τη γυναικεία τους κοκεταρία. Τα φρούτα προσπαθούν να αρέσουν και μετέρχονται κάθε μέσου, με αποκορύφωμα τις ...σιθρού μπανανόφλουδες για φιλάρεσκες μπανάνες (*Φρουτοπία*, β' κύκλος, τεύχ. 10, σελ. 34).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι όταν ζώα και φυτά πρωταγωνιστούν σε ανθρώπινες ιστορίες, κείμενο και εικονογράφηση αναδιπλώνονται σε παραδοσιακότερες, σεξιστικές μορφές έκφρασης. Και όσο πιο απομακρυσμένοι από τον άνθρωπο είναι οι πρωταγωνιστές της ανθρωπόμορφης κοινωνίας, τόσο περισσότερο οι δημιουργοί των παιδικών βιβλίων καταφεύγουν σε φυλετικά στερεότυπα και παραδοσιακές συμπεριφορές.

Από την άλλη, ένα μεγάλο μέρος σεξιστικών απόψεων μεταδίδονται από εικονογραφημένα βιβλία που χρονολογούν τη δημιουργία των ιστοριών που διηγούνται πολλούς αιώνες πριν αναπαράγοντας ιστορικά δεδομένα, κοινωνικές συνθήκες και ιδεολογικές τάσεις παλιότερων καιρών. Παρόλο που παρόμοια βιβλία αξιολογούνται πρωταρχικά σύμφωνα με τα δεδομένα μιας άλλης εποχής (Κανατσούλη, 1999: 45), επειδή διαβάζονται ακόμη και σήμερα, μεταβιβάζουν σεξιστικές στάσεις στα παιδιά που τα ακούν.

Μια τέτοια κατηγορία αποτελούν τα πολυαγαπημένα και πολυδιαβασμένα παραμύθια. Το πρόσωπο της γυναίκας στα παραμύθια, λαϊκά (Κανατσούλη, 1990), νεοελληνικά (Κομποχόλη-Πατρικάκου, 1996) ή μαγικά (Δαμιανού, 1995), έχει εξετασθεί αρκετές φορές ακόμη και στα πλαίσια της ψυχανάλυσης (Αναγνωστοπούλου, 1996) ή της φεμινιστικής (Οικονομίδου, 1996) κριτικής. Χαρακτήρες όπως αυτός της παθητικής, όμορφης και καλοσυνάτης κοπέλας, της κακιάς μάγισσας ή της ζηλόφθονης αδελφής ορίζουν τις διαστάσεις της γυναικείας προσωπικότητας σε έναν κόσμο όπου οι άντρες αποφασίζουν, ενεργούν, εξουσιάζουν. Οι σεξιστικές απόψεις των παραμυθιών είναι δεδομένες και χρειάζεται η επέμβαση του ευαισθητοποιημένου ενήλικου για να αναδείξει στοιχεία όπως η υπερφυσική δύναμη της γυναίκας, που θα λειτουργήσουν ως πόλοι μη σεξιστικής προσέγγισης των μαγικών παραμυθιών.

Σε αυτό το σημείο αποκτά ενδιαφέρον το γεγονός ότι αρκετές από τις σεξιστικές απόψεις/μοτίβα των μαγικών παραμυθιών δεν φαίνεται να φτάνουν μέχρι τα μικρά παιδιά που ακούν και απολαμβάνουν τα συγκεκριμένα παραμύθια. Έτσι, όταν από παιδιά προσχολικής ηλικίας ζητήθηκε να συμπληρώσουν την ιστορία «Κάποτε υπήρχε μια πεντά-

μορφή βασιλοπούλα που ήταν μαγεμένη να κοιμάται, να κοιμάται, να κοιμάται. Τι νομίζεις ότι έγινε; Ξύπνησε; (Αν ναι) Πώς;», μόνο το 6% των παιδιών επιστράτευσε έναν άντρα για να σωθεί η βασιλοπούλα. Τα περισσότερα ή την καταδίκασαν να κοιμάται έναν αιώνιο ύπνο (34%) ή προτίμησαν να την αφήσουν να ξυπνήσει από μόνη της, με ή χωρίς τη βοήθεια μαγικού, αλλά οπωσδήποτε χωρίς την επέμβαση του άντρα-σωτήρα (Γιαννικοπούλου, 1996).

Εξίσου εντυπωσιακή είναι και η αντίδραση ενός μεγάλου ποσοστού παιδιών προσχολικής (34%) αλλά και σχολικής ηλικίας (30%) που σε παρόμοια ημιτελή ιστορία όπου μια βασιλοπούλα κρατείται φυλακισμένη από έναν κακό μάγο σε ένα γυάλινο βουνό, θεωρεί ότι η κοπέλα αναλαμβάνει από μόνη της την ευθύνη της ύπαρξής της, παλεύει με τις δυνάμεις και δραπετεύει από τη φυλακή και τη συμφορά της. Χωρίς την ανάγκη του αρσενικού-σωτήρα αγωνίζεται με θάρρος και ευστροφία και κατορθώνει να νικήσει την αδυσώπητη μοίρα της (Γιαννικοπούλου, 1996).

Σε παρόμοια αποτελέσματα καταλήγει και έρευνα εκτός Ελλάδας όπου 36 οκτάχρονοι και εννιάχρονοι μαθητές ρωτήθηκαν πώς φαντάζονται μια ιστορία όπου εμπλέκονται ένας πρίγκιπας, μια πριγκίπισσα και ένας δράκος. Απρόσμενα, μόνο ένα ή δύο παιδιά κατέληξαν σε μια συμβατική εκδοχή. Οι δημιουργίες όλων των υπολοίπων παρουσίαζαν μια μη αναμενόμενη εξέλιξη που έφτανε μέχρι συλλήψεις όπως: «Ένας απαίσιος πρίγκιπας έκαψε το σπίτι της πριγκίπισσας και ο δράκος ήρθε και την έσωσε» (Evans, 1998).

Όταν όμως τα περιθώρια δημιουργίας περιορίστηκαν και τους ζητήθηκε να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, όπως «ποιος αντιμετώπισε το δράκο» ή «ποιος σώθηκε από αυτόν», οι αντιδράσεις τους έγιναν περισσότερο συντηρητικές ακολουθώντας τη γνωστή λογική των παραμυθιών και των κινηματογραφικών έργων που θέλουν τις γυναίκες θύματα και τους όμορφους άντρες σωτήρες (Evans, 1998).

Παρά όμως τα όποια ενθαρρυντικά στοιχεία για την μη εσωτερικευση σεξιστικών αντιλήψεων από τα παιδιά αναγνώστες, φαίνεται ότι τα σεξιστικά βιβλία με τα οποία έρχονται σε επαφή τα μικρά παιδιά επηρεάζουν αρνητικά τις αντιλήψεις τους για την ταυτότητα, τις δυνατότητες και τις υποχρεώσεις των φύλων. Σε επισκόπηση παλιότερων ερευνών (Μαραγκουδάκη, 1989, 1993) φαίνεται ότι παιδιά προσχολικής ηλικίας εκδηλώνουν λιγότερες στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα φύλα όταν ακούν μη σεξιστικά βιβλία από εκείνα που, στο ίδιο διάστημα, ήρθαν σε επαφή με εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με έντονα σεξιστικό περιεχόμενο.

Μάλιστα, ως και το είδος των παιχνιδιών των παραμυθικών ηρώων επηρεάζει τη συμπεριφορά των παιδιών-αναγνωστών. Σε σχετική έρευνα φάνηκε ότι το είδος των παιχνιδιών με τα οποία ασχολούνται οι ήρωες των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων επηρεάζουν τις επιλογές των παιδιών-αναγνωστών, και ιδιαίτερα των κοριτσιών, που πολύ ευκολότερα επιλέγουν τα «αγορίδτικα», όταν παρατηρήσουν παρόμοια συμπεριφορά στις ηρωίδες των βιβλίων τους (Ashton, 1983).

Αντίθετα, η στερεοτυπική εικόνα της γυναίκας επηρεάζει αρνητικά αρκετά από τα κορίτσια αναγνώστες των βιβλίων, αναγκάζοντάς τα να αναζητήσουν την ταυτότητά τους με άρρενες πρωταγωνιστές των ιστοριών, σε αντίθεση με τα αγόρια που εξαιρετικά σπάνια θα ανακαλύψουν τα πρότυπά τους σε ήρωες του άλλου φύλου (Κανατσούλη, 1999: 51-53).

Όμως, αξίζει να σημειωθεί ότι οι στερεοτυπικοί χαρακτήρες των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων παγιδεύουν αναγνώστες και των δύο φύλων. Όπως τα κορίτσια εγκλωβίζονται σε έναν παθητικό γυναικείο μοντέλο, κατά τον ίδιο τρόπο και τα αγόρια συχνά αγχώνονται καθώς δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις υψηλές απαιτήσεις του δυναμικού, παντοδύναμου άντρα.

Και αφού τα βιβλία με τα σεξιστικά μηνύματα φαίνεται ότι επηρεάζουν τα παιδιά, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να προσπαθήσουν γονείς και δάσκαλοι να ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά σε παρόμοια θέματα.

Η ανάγνωση βιβλίων απαλλαγμένων από προκαταλήψεις απέναντι στα φύλα, παράλληλα με αυτά που υιοθετούν πιο παραδοσιακά πρότυπα στην απεικόνιση ανδρών και γυναικών, οδηγούν τα παιδιά σε προβληματισμό και συζητήσεις για τις σχέσεις των φύλων και τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία (Jett-Simpson & Masland, 1993).

Και αξίζει ο ενήλικος συν-αναγνώστης των παιδικών βιβλίων να ανακαλύψει και να διαβάσει αντισεξιστικά βιβλία γιατί, δυστυχώς, πολύ συχνά τα παιδιά ακούν μόνο σεξιστικά βιβλία. Σε σχετική έρευνα στην περιοχή Ιωαννίνων και σε ένα ευρύ δείγμα έγινε φανερό ότι τα βιβλία που διαβάζουν οι νηπιαγωγοί στα σχολεία δεν διακρίνονται για τις προοδευτικές τους απόψεις όσον αφορά την παρουσίαση της γυναίκας, τη θέση της στην οικογένεια, το ρόλο της στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας, καθώς και τα στοιχεία της προσωπικότητάς της (Μαραγκουδάκη, 1989).

Αντισεξιστικά βιβλία μπορούν να αναζητηθούν όχι μόνο σε σύγχρονες δημιουργίες αλλά και σε παλιότερες ιστορίες. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά το παραμύθι του Σιμιγδαλένιου (Μέγας, 1996: 116) όπου ο ντρας, που σημειωτέον είναι πανέμορφος, αποτελεί το βωβό αντικείμενο

μενο πόθου και διεκδίκησης για δύο δυναμικά κορίτσια.

Από την άλλη, και σε ιστορίες που εμπλέκουν ζώα-πρωταγωνιστές ενδέχεται να μεταβιβάζονται μη σεξιστικά μηνύματα. Όταν τα ζώα προσωποποιούνται όχι για να προσποιηθούν τους ανθρώπους, αλλά για να ερμηνεύσουν τους δικούς τους πραγματικούς ρόλους, οι διαφυλικές σχέσεις θέτονται σε εντελώς διαφορετική βάση και η θέση της γυναίκας σαφώς αναβαθμίζεται. Μια κοινωνία μυρμηγκιών, για παράδειγμα, είναι υποχρεωμένη να διοικείται από γυναίκες βασιλισσες, να εμπιστεύεται την άμυνά της σε θηλυκές αξιωματικούς και στρατιώτες, να κινδυνεύει από γυναίκες κατακτητές και να στηρίζει την οικονομία της σε γυναίκες εργάτριες (*Το Μυστικό της Μυρμηγκούπολης*).

Η συζήτηση γύρω από θέματα που συνιστούν ένα σεξιστικό βιβλίο και η ευαισθητοποίηση των παιδιών για τους «αφανείς» δρόμους που προπαγανδιστικά μηνύματα φτάνουν σε αυτά, αποτελεί ασφαλές αντίβαρο. Ιδιαίτερη επισήμανση απαιτούν οι άδηλοι και λιγότεροι σαφείς τρόποι έκφρασης που παραμένουν μη αναγνώσιμοι για όποιον δεν έμαθε να διαβάζει πίσω από τις γραμμές.

Ένας από αυτούς είναι και η γλώσσα, που ενδέχεται να αποβεί άκρωτος σεξιστική. Έχει επισημανθεί ότι ακόμη και ο τρόπος που εκφέρεται ο λόγος φαίνεται να διαφοροποιείται σε συνάρτηση με το φύλο. Ο ευθύς λόγος συνήθως αποδίδεται σε άντρες, και ιδίως στους κατόχους εξουσίας. Όταν όμως αυτός συνδεθεί με γυναικεία πρόσωπα, αυτές είναι οι κακές των ιστοριών, μητριές ή μάγισσες. Τα αποδεκτά γυναικεία πρότυπα επιλέγουν να εκφράζονται σε πλάγιο λόγο (Bottigheimer, παράθεμα Κανατσούλη, 1999: 155).

Από την άλλη, παιχνίδια με παλιές αγαπημένες ιστορίες ενδέχεται να οδηγήσουν τους μικρούς αποδέκτες των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων στον προβληματισμό για θέματα ισότητας. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι όταν τα παραδοσιακά παραμύθια τοποθετηθούν σε σύγχρονες συνθήκες, η αλλαγή του σκηνικού συμπαρασύρει και κάποια από τα φυλετικά στερεότυπα που εμφανίζονται σε αυτά.

Επιπλέον, η αντιστροφή των ρόλων και η ανάληψη γυναικείων ρόλων από τους άντρες πρωταγωνιστές γνωστών ιστοριών, μέσα σε ένα κλίμα γενικής ευφορίας, προβληματίζει τα παιδιά σε θέματα ταυτότητας των φύλων (Temple, 1993).

Εκτός από αυτές τις ιστορίες που θα κληθούν να δημιουργήσουν τα ίδια τα παιδιά (π.χ. ο Σταχτοπούτος), σήμερα κυκλοφορούν στο εμπόριο και αρκετά από αυτά. Αυτή η τάση αναδιήγησης γνωστών παραμυθιών με πλήρη αντιστροφή των ρόλων ανάμεσα στους εκπροσώπους των δύο

φύλων συμπαρασύρει μαζί της μια ολόκληρη σειρά από επιμέρους στοιχεία. Έτσι, στο ευφύες *The Paper Bag Princess*, το παραδοσιακό happy end ακυρώνεται αφού μετά τη σωτηρία του νεαρού πρίγκιπα από την αρραβωνιαστικιά του, η πριγκίπισσα τον εγκαταλείπει εξαιτίας του υπερφίαλου και ματαιόδοξου χαρακτήρα του.

Αντίθετα, στο επίσης ευρηματικό *Η πριγκίπισσα σίφουνας*, οι αντι-συμβατικοί ήρωες, ένας ευαίσθητος, ντελικάτος πρίγκιπας που χρωστά τη διακοπή του εγκλεισμού του στον πύργο σε μια δυναμική, πολεμόχαρη πριγκίπισσα, κατορθώνουν στο τέλος να «δημιουργήσουν ένα παράξενο ζευγάρι βασιλιάδων, τιμημένο και καταχειροκροτημένο απ' όλους τους υπηκόους τους». Ίσως σε αυτό το σημείο να βρίσκεται και η ιδιαίτερη πρωτοτυπία του βιβλίου, που όχι μόνο αντικρούει την παραδοσιακή εικόνα με σκοπό το γέλιο των αναγνωστών, αλλά υποστηρίζει την άποψη ότι ακόμη και αυτοί οι μάλλον «ανορθόδοξοι» συνδυασμοί καταλήγουν όχι μόνο στην ευτυχία του ζευγαριού, αλλά και των γύρω τους.

Και αξίζει πραγματικά τα παιδιά να δουν μέσα στα βιβλία τους ότι ακόμη και αν η κοπέλα αγαπά τη δράση, ακόμη κι αν ο άντρας χαίρεται το νοικοκυριό, ακόμη και αν η βασιλοπούλα δεν θέλει να παντρευτεί τον όμορφο πρίγκιπα, όλοι τους έχουν τη δυνατότητα να τελειώσουν την ιστορία της ζωής τους με ένα ουσιαστικό και αληθινό: «Και έζησαν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα»...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστόπουλος, Β. Δ., (1981), *Τάσεις και Εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας στη Δεκαετία 1970-1980*, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων.
- Αναγνωστοπούλου, Δ., (1996), Γυναικεία πρόσωπα μέσα στο λαϊκό παραμύθι, στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.) *Από το Παραμύθι στα Κόμικς. Παράδοση και Νεοτεχνικότητα* (σελ. 374-384), Αθήνα: Οδυσσέας.
- Γιαννικοπούλου, Α. Α., (1996), Η γνώση και η κατανόηση των κυριότερων μοτίβων/ θεμάτων των μαγικών παραμυθιών από παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας, στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.) *Από το Παραμύθι στα Κόμικς. Παράδοση και Νεοτεχνικότητα* (σελ. 311-337), Αθήνα: Οδυσσέας.
- Γιαννικοπούλου, Α. Α., (2000), «Λύκε, λύκε είσαι εδώ;» Το στερεότυπο του λύκου σε ιστορίες για μικρά παιδιά, στο Ε. Κούρτη (Επιμ.) *Η Έρευνα στην Προσχολική Εκπαίδευση*. Τομ. Α', (σελ. 129-138), Αθήνα: Τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός.
- Δαμιανού, Δ., (1995), Η γυναίκα στο μαγικό παραμύθι, στο Β. Δ. Αναγνωστόπουλος & Κ. Λιάπης (Επιμ.), *Λαϊκό Παραμύθι και Παραμυθάδες στην Ελλάδα* (41-46), Αθήνα: Καστανιώτης.

- Κανατσούλη, Μ., (1990), Γυναικεία πρότυπα των λαϊκών παραμυθιών, *Δίλη*, 58-62.
- Κανατσούλη, Μ., (1999²), *Πρόσωπα Γυναικών σε Παιδικά Λογοτεχνήματα*, Αθήνα: Πατάκης.
- Κομποχόλη-Πατρικάκου, Α., (1996), Η γυναίκα στο νεοελληνικό παραμύθι στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.) *Από το Παραμύθι στα Κόμικς. Παράδοση και Νεοροκότητα* (σελ. 226-247), Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μαραγκουδάκη, Ε., (1989), *Η Διαφοροποίηση των Φύλων σε Παιδικά Βιβλία Προσχολικής Ηλικίας. Έρευνα στα Νηπιαγωγεία του Νομού Ιωαννίνων*, Δακτορική διατριβή, Ιωάννινα: Παν/μιο Ιωαννίνων.
- Μαραγκουδάκη, Ε., (1993), *Εκπαίδευση και Διάκριση των Φύλων. Παιδικά Ανγνώσματα στο Νηπιαγωγείο*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Μέγας, Γ. Α., (1996¹⁰), *Ελληνικά Παραμύθια*, Τομ. 1- 2, Αθήνα: Εστία.
- Οικονομίδου, Σ. (1996), Ούτε ωραία κοιμημένη ούτε κακιά μάγισσα: το άλλο και το τώρα στις προσεγγίσεις γυναικείων απεικονίσεων στο ξένο παραμύθι, στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.) *Από το Παραμύθι στα Κόμικς. Παράδοση και Νεοροκότητα* (σελ. 338-346), Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ashton, E., (1983), Measures of play behavior: The influence of sex-typed children's books, *Sex Roles*, 9 (1), 43-47.
- Czaplinski, S. M. (1992), *Sexism in Award Winning Picture Books*, Pittsburg Know Inn.
- Ernst, S. B., (1995), Gender issues in books for children and young adults, in Lehr (Ed.). *Battling Dragons: Issues of Controversy in Children Literature* (68-78), Portsmouth, NH: Heinemann.
- Evans, J., (1998), «Princesses are not into war 'n things, they always cream and run off»: Exploring gender stereotypes in picture books, *Reading*, 32 (3), 5-1
- Jett-Simpson, M., & Masland, S., (1993), Girls are not dodo birds! Exploring gender equity issues in the language arts classrooms, *Language Arts*, 71 (2), 104-108.
- Temple, C., (1993), What if "Beauty" had been ugly? Reading against the grain of gender bias in children's books, *Language Arts*, 70 (2), 89-93.
- Weitzman, L. J., Eifler, D., Hokada, E., & Ross, C., (1972), Sex-role socialization in picture books for preschool children, *The American Journal of Sociology*, 77 (6), 1125-1150.
- Allen, A., et al., (1993), Changes in sex-role stereotyping in Caldecott Award Picture Books 1938-1988, *Journal of Research in Childhood Education*, 7 (2), 67-73.
- Turner-Bowker, D. M., (1996), Gender stereotyped descriptors in children picture books: Does "Curious Jane" exist in the literature? *Sex Roles: A Journal of Research*, 35 (7-8), 461-488.
- Bradford, C., (1998), Playing with the father: Anthony Browne's picture book and the masculine, *Children's Literature in Education*, 29 (2), 79-96.

- Kortenhaus, C. M., & Demarest, J., (1993), Gender role stereotyping in children's literature: An update, *Sex Roles: A Journal of Research*, 28 (3-4), 219-232.
- Stewig, J., & Higgs, M., (1973), Girls grow up to be mommies: A study of sexism in children's literature, *School Library Journal*, 73 (Jan), 44-49.

Παιδικά βιβλία

- Βαλαβάνη, Ε., (1991), *Κοκκινοπαντουφλίτσα*, Αθήνα: Κέδρος.
- Ηλιόπουλος, Β., (2002), *Ο Φώκος Νόμιζε ότι Ήταν Άρρωστος*, Εικ. Ε. Κελεμενδρή, Αθήνα: Πατάκης.
- Ηλιόπουλος, Β., (2002), *Ο Φώκος Νόμιζε ότι Μισούσε το Σχολείο*, Εικ. Ε. Κελεμενδρή, Αθήνα: Πατάκης.
- Μολυβιάτης, Ν. (Κειμ.), & Μαρουλάκης, Ν. (Εικ.), (1999), *Το Μυστικό της Μυρμηγκούπολης*, Αθήνα: Σκίουρος.
- Τριβιζάς, Ε. (Κειμ.), & Μαρουλάκης, Ν. (Εικ.), (2001), *Φρουτοπία*, τομ. 1-27, Αθήνα: Πατάκης.
- Brown, A., (2000), *Ο μπαμπάς μου*, Μτφ. Ε. Κεχαγιόγλου, Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Cantin, M. (Κειμ.), & Langlois, F. (Εικ.), (2000), *Η Πριγκίπισσα Σίφουνας*, Μτφ. Ν. Κουλούρης, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Muncsh, R., (1980), *The Paper Bag Princess*, London: Hippo Books.
- Roddie, S. (Κειμ.), & Young, S. (Εικ.), (2000), *Όχι Ακόμα, Κυρία Λύκαττα*, Μτφ. Ν. Σακκά-Νικολακοπούλου, Αθήνα: Άγκυρα.
- Waddell, M. (Κειμ.), & Firth, B., (Εικ.), (1990), *Γιατί δεν Κοιμάσαι Αρκουδάκι μου*; Μτφ. Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη, Αθήνα: Ρώσση.